

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.1

Петро ПІДЮКОВ,
кандидат юридичних наук, доцент,
проректор-начальник ННІ підготовки
управлінського персоналу ОВС
Академії управління МВС,
заслужений юрист України;

Яна КОНЮШЕНКО,
викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
та профілактики злочинів
Академії управління МВС

ЗАХИСТ ДОКАЗІВ І ДОКАЗОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто проблему протидії встановленню об'єктивної істини під час процесу доказування. Запропоновано авторське визначення протиправного впливу у кримінальному провадженні.

Ключові слова: докази, процес доказування, протиправний вплив, істина, доказова інформація, заходи, захист.

Рассмотрена проблема противодействия установления объективной истины во время процесса доказывания. Предложено авторское определение противоправного влияния в уголовном производстве.

Ключевые слова: доказательства, процесс доказывания, противоправное влияние, истина, доказательная информация, мероприятия, защита.

The problem of counteraction to establishing the issue during the averment process is considered. The author's comprehension of the nonlegal influence in the criminal proceedings is proposed.

Keywords: evidence, averment process, nonlegal influence, truth, the information of proving, measures, defense.

У слідчій і судовій практиці кримінального судочинства трапляються факти, коли процес доказування відбувається в умовах актив-

ної протидії встановленню об'єктивної істини в кримінальній справі чи матеріалах перевірки заяв і повідомлень про злочини з боку певного кола осіб, зацікавлених у бажаному для них результаті (уникнути відповідальності, залишити злочин нерозкритим тощо). Такі випадки найхарактерніші для досудового провадження, проте нерідко спостерігаються на інших стадіях кримінального процесу. Причому така протидія може чинитися як безпосередньо з боку особи, що скоїла злочин, так і її оточення, зв'язків, з боку злочинного угруповання, якщо ця особа стосується чи входить до його складу. Зафіксовані такі випадки також з боку працівників правоохоронних органів і навіть владних структур.

Аналіз практики свідчить, що негативний вплив може здійснюватися як безпосередньо на слідчого, особу, яка провадить дізнання, прокурора та суддю, так і на коло їх близьких і знайомих, а також на інших учасників кримінального процесу (потерпілих, свідків, обвинувачених, їх представників і т. ін.).

Отже, в процесі доказування на будь-якому його етапі, стадії кримінального процесу не можна не враховувати реальності можливого протистояння чи активної протидії. Тому досить актуальним і нагальним є надійне озброєння суб'єктів доказування сучасним арсеналом ефективних засобів і методів їх запобігання й подолання, створення і вдосконалення системи захисту кримінально-процесуальної діяльності, яка відбувається в процесі доказування, та результатів такої діяльності.

Суттєву роль у створенні найприйнятніших умов для цього відіграють норми процесуального закону, інших галузей права, нормативно-правові приписи, що мають міжгалузевий чи відомчий характер. Їх неухильне вдосконалення й оптимізація багато в чому залежать від рівня уваги до визначеної проблеми з боку науковців і практиків.

На жаль, зазначена проблема ще не зацікавила відомих вітчизняних процесуалістів, недостатньо розробляється вона й зарубіжними науковцями. Окремі її аспекти висвітлювалися в роботах В. Бахіна, Я. Кондратьєва, В. Кузьмічова, С. Стахівського, В. Тertiшника, В. Берназа, а також Р. Белкіна, М. Вандера, А. Волинського, В. Ісаєнка, В. Лаврова, О. Ларіна, В. Карагодіна, А. Маслової, В. Трухачова та ін.

Учені по-різному трактують сутність і зміст поняття неправомірної протидії (впливу) встановленню об'єктивної істини в кримінальному процесі.

Так, на думку А. Волинського та В. Лаврова, протиправний вплив на досудове розслідування слід розглядати як сукупність протиправних та інших дій злочинців і пов'язаних із ними осіб, які спрямовані завадити встановленню істини правоохоронними органами в їхній діяльності з виявлення, розкриття і розслідування злочинів [1, с. 94].

З одного боку, визначення протиправного впливу, наведене авторами, нібито охоплюється виключно стадією досудового розслідування, як на це ними вказується. З іншого – воно стосується лише післясудових стадій кримінального процесу, оскільки особу може бути визнано «злочинцем» лише вироком суду, який набрав чинності.

Цілком погоджуємося з думкою С. Стахівського, який з цього приводу небезпідставно зауважував, що в цьому визначенні сутності протиправного впливу не врахований юридичний зміст принципу презумпції невинуватості, тому пропонував термін «злочинців і пов'язаних з ними осіб» замінити на термін «зацікавлених осіб» [2, с. 144].

Зрештою, у наведеному визначенні протиправного впливу, спрямованого на те, щоб завадити встановленню істини правоохоронними органами в їхній діяльності з виявлення і розкриття злочинів, не враховано першу стадію кримінального процесу, де факти такої протидії, як свідчить статистика, не менш поширені. Тому в межах тематики і змісту наведеної спільної праці А. Волинського і В. Лаврова більш логічним було б визначати поняття протиправного впливу на досудове провадження в цілому, а не тільки його частину, в якій протиправний вплив і протистояння з метою приховування злочину і викриття осіб, що його скоїли, набуває нового значення і забарвлення. Не досить вдалим є і термін «правоохоронними органами», оскільки перелік суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють доказування, доводять обставини злочинної події, встановлюють істину, виявляючи й розкриваючи злочин тощо, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Ще менш вдалою є позиція В. Карагодіна, відповідно до якої під протиправним впливом необхідно розуміти навмисні дії (чи систему

дій), метою яких є перешкодити виконанню завдань досудового розслідування та встановленню об'єктивної істини у кримінальній справі [3, с. 12].

По-перше, таке визначення є досить поверховим з погляду на невизначеність суб'єктів і об'єктів протиправного впливу.

По-друге, протистояння встановленню об'єктивної істини може відбуватись і в формі бездіяльності, пасивної поведінки зацікавлених осіб, яка шкодить чи заважає встановленню істини, досягненню завдань і мети кримінального судочинства (ст. 2 КПК України).

По-третє, протиправний вплив на хід і результати кримінально-процесуальної діяльності, в тому числі у сфері доказування, доведення об'єктивної істини в кримінальній справі (чи матеріалах перевірки заяв і повідомлень про злочини) не завжди може, а тим більше повинен бути навмисним. Наприклад, працівник органу досудового розслідування, нехтуючи вимогами щодо нерозголошення відомостей, які становлять слідчу таємницю, видають відповідну інформацію у спілкуванні з колегами, друзями чи знайомими, яка потім потрапляє до зацікавлених осіб і використовується ними з протиправною метою.

Отже, під протиправним впливом у кримінальному (в тому числі доказовому) провадженні слід розуміти протиправну поведінку зацікавлених осіб з метою зашкодити правосуддю, досягненню істини і реалізації завдань кримінального судочинства.

Запобігання, протистояння й нейтралізацію такого впливу має забезпечувати комплекс заходів, спрямованих на захист матеріалів і результатів доказового провадження в кримінальному процесі, з тим, щоб не допустити використання неякісних чи викривлених фактичних даних і відомостей під час формування доказів, фальсифікацій під час їх перевірки й оцінки, неналежного використання, створити умови для розуміння навіть безперспективності протиправної діяльності зацікавлених осіб у цьому напрямі, змусити тим самим припинити їх протиправний вплив на органи досудового розслідування, судові органи або інших учасників процесу тощо.

Одним із найефективніших заходів захисту доказової інформації й доказів вважається обмеження доступу до них. Відповідно до ст. 121 КПК України, дані досудового слідства можна оголосити лише з до-

зволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають це можливим.

При цьому слідчий у необхідних випадках має попередити свідків, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства, за порушення якого вони несуть кримінальну відповідальність за ст. 387 КК України.

На наш погляд, законодавець у КПК невивиправдано обмежив сферу нерозголошення даних лише досудовим слідством. Ця вимога повинна стосуватися будь-якої стадії кримінального процесу і забезпечуватися не тільки слідчим (або прокурором).

Отже, вказані норми Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів, на наш погляд, потребують відповідного доопрацювання і вдосконалення. Доцільно також посилити відповідальність за порушення вимог ст. 387 КК України, якщо розголошення даних кримінального судочинства (доказового провадження) призвело до тяжких наслідків (притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи, втрату чи знищення доказів або кримінальної справи в цілому тощо).

Відомості обмеженого доступу в кримінальному судочинстві, у тому числі доказовому провадженні, можна поділити на два види, як запропонував А. Маслов [4, с. 81], для класифікації відомостей, які становлять слідчу таємницю:

1. Відомості, доступ до яких обмежений взагалі, незалежно від слідчого, прокурора, особи, яка провадить дізнання, чи судді, незалежно від виду злочину. Цього роду відомості стосуються будь-якої інформації, отриманої в результаті негласного оперативно-розшукового провадження, слідчих версій, тактики проведення перевірок слідчих чи судових дій, заходів безпеки, що застосовуються відносно суб'єктів та учасників кримінально-процесуальної діяльності, тощо.

2. Відомості, розголошення яких можливе за розсудом слідчого чи іншого суб'єкта кримінального процесу, уповноваженого на прийняття рішень у матеріалах перевірки відомостей про злочини або в

кримінальній справі. Серед них можуть бути дозволеними для розголошення відомості про порушення чи закриття кримінальної справи, результати окремих процесуальних дій, особистісні характеристики особи, що скоїла злочин, тощо.

Погоджуючись із В. Кузьмічовим, який вважає, що розширення меж гласності під час здійснення слідчої діяльності є одним із повних і актуальних напрямів демократизації та гуманізації цієї діяльності [5, с. 11], все-таки вважаємо, що це може стосуватися лише другого виду вищевказаних відомостей.

Неприйнятною в цьому контексті є позиція В. Трухачова, який стверджує, що вся інформація в кримінальній справі має бути закритою, оскільки вона може активно використовуватися зацікавленими особами з метою приховування злочинної діяльності і «дарувати» їм цю інформацію, щонайменше, не розумно і не припустимо» [6, с. 183].

КПК України передбачає також захист доказів і доказового провадження, формулюючи відповідні вимоги й приписи практично для всіх суб'єктів і учасників кримінального судочинства, дотримання яких гарантується встановленою процесуальною формою.

Досить дискусійною серед них є роль і місце адвокатів та понятих, які, маючи відповідні відомості, нерідко використовують їх у супереч інтересам правосуддя.

За результатами проведеного нами анкетування майже дві третини (250) слідчих ОВС упевнені, що саме захисники, що беруть участь у кримінальних справах, є джерелами, через які відбувається витік інформації обмеженого доступу, що надходить до особи, яка скоїла злочин, і її оточення з метою подальшого використання з протиправними намірами щодо їх уникнення від кримінальної відповідальності та покарання за скоєне.

Прокурорські ж працівники (73 особи, або 90 % опитаних) переконані, що це не цілком так, і наголошують, що наглядова практика свідчить про те, що причиною подібних випадків є помилки самих слідчих, які або халатно виконують свої обов'язки, або прямо чи опосередковано зацікавлені в такій поведінці захисника, допущеного в кримінальний процес.

Особистий практичний досвід авторів цієї статті свідчить на користь позиції працівників прокуратури.

Щодо понятих, останнім часом серед науковців і практиків дедалі частіше лунають пропозиції ліквідувати цей інститут. Порівнюється це із зарубіжною практикою, де поліцейські користуються посиленою довірою, їхні показання мають наперед встановлену силу і, щоб їх спростувати, потрібно як мінімум три свідки, а інститут понятих – це свідчення недовіри до слідчого, який може довести свою правоту лише за умов її підтвердження показаннями понятих. Пропонується звузити до мінімуму перелік слідчих дій за участю понятих, оскільки, крім цього, вони мають потім можливість розголошення інформації обмеженого доступу зацікавленим особам.

Наприклад, відомий російський учений-криміналіст Р. Белкін вважав, що поняті повинні брати участь лише у проведенні обшуку. Але ж не з тим, щоб не допустити порушень закону слідчим, а для того, щоб упередити його звинувачення у фальсифікації доказів, що він «щось підкинув, а потім “виявив” це, чи сховав вилучений під час обшуку предмет, не зробивши відмітку про вилучене в протоколі» [7, с. 211].

На думку М. Вандера та В. Ісаєнка, в присутності понятих насамперед зацікавлений сам слідчий, оскільки вони забезпечують збереження повноцінних доказів, допомагають спростувати твердження, які не відповідають дійсності, створюють умови для ефективного прокурорського нагляду [8, с. 4].

Підтримуючи цих авторів, вважаємо, що інститут понятих має право на існування і збереження в кримінальному процесі в майбутньому.

Цей інститут відомий процесуальному законодавству таких розвинутих країн, як Великобританія (свідки, присутні при обшуку на вимогу обшукуваної особи), США (незацікавлені особи, які заслуговують на довіру), Франції (свідки, що не перебувають на зв'язку з поліцією) та ін.

Варто запозичити корисний зарубіжний досвід, наприклад, залучення понятих за ініціативою не тільки суб'єктів, а й інших учасників кримінального судочинства. Дозволити залучати їх до проведення певних процесуальних дій залежно від бажання і волі слідчого, а не в силу законодавчої регламентації обмеженої кількості слідчих дій. Дозволити використовувати цю категорію учасників кримінального процесу і в першій його стадії під час проведення заходів і дій процесуального характеру.

Збереження в КПК України інституту понять і його вдосконалення з урахуванням внесених пропозицій стане надійною гарантією в захисті доказової інформації в сучасному кримінальному судочинстві України.

На наш погляд, можна цілком погодитися з думкою С. Стахівського, що на сучасному етапі розвитку суспільства протидія органам розслідування та суду здійснюється активніше і в досить агресивних та жорстоких проявах. Значною мірою це пояснюється зростанням злочинності, яка набуває більш організованих форм. Злочинні угруповання докладають усіх можливих зусиль, спрямованих на руйнування доказової бази у кримінальних справах, її дискредитацію. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема щодо кримінально-процесуальних засобів захисту доказів під час провадження у кримінальних справах. Від того, наскільки повно законодавець спроможний закріпити всі можливі шляхи захисту доказової інформації, залежить ефективність розслідування злочинної діяльності і, звичайно, здійснення правосуддя [9, с. 119].

Зазначені шляхи захисту доказової інформації та її результатів за своїм змістом, підставами, характером і формою їх здійснення повинні мати як кримінально-процесуальний, так і оперативно-розшуковий характер.

Заходи кримінально-процесуального характеру мають забезпечувати надійний захист усього доказового провадження в досудових стадіях кримінального процесу. Заслугує на підтримку в цьому ракурсі інститут примусового процесуального провадження, передбачений Модельним КПК для держав-учасниць СНД (ст. 188) [10], а також позиція В. Тертишника про необхідність передбачення в нормах доказового права санкцій, які містили б негативні наслідки для тих, хто протидіє доказуванню й результатам цієї діяльності [10, с. 92].

Заходи оперативно-розшукового характеру слід здійснювати в межах негласного провадження, а також оперативного супроводу відповідними підрозділами процесу досудового провадження в порядку виконання доручень його суб'єктів.

Детальний аналіз механізмів реалізації вказаних видів заходів є важливою темою окремого самостійного дослідження представників наукових галузей кримінального процесу й оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел

1. Волюнский А. Ф. Организационное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации / Волюнский А. Ф., Лавров В. П. – М., 1997. – 118 с.
2. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / Стахівський С. М. – К., 2005. – 272 с.
3. Карагодин В. М. Преодоление противодействия предварительному расследованию / Карагодин В. М. – Свердловск, 1992. – 127 с.
4. Маслов А. Е. Характеристика сведений, составляющих тайну предварительного расследования / А. Е. Маслов // Воронежские криминалистические чтения. – 2001. – Вып. 2. – С. 80–86.
5. Кузьмичов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. С. Кузьмичов. – К., 1996. – 36 с.
6. Трухачев В. В. Преступное воздействие на доказательственную информацию / Трухачев В. В. – Воронеж, 2000. – 223 с.
7. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня / Белкин Р. С. – М., 2001. – 264 с.
8. Вандер М. Объективизация доказательств по уголовным делам / М. Вандер, В. Исаенко // Законность. – 1996. – № 10. – С. 2–5.
9. Groshewiy Yu. M. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Groshewiy Yu. M., Stakhivskiy S. M. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
10. Модельный Уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников СНГ // Приложение к «Информационному бюллетеню». – 1996. – № 10. – 372 с.
11. Тертишник В. Проблеми розвитку процесуальної форми і гарантій правосуддя / В. Тертишник // Право України. – 2001. – № 1. – С. 91–93.